

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

کارشناسی ارشد - علوم انسانی

عنوان پایان نامه

مجازات های تکمیلی و تبعی در قانون مجازات اسلامی جدید

استاد راهنما

مجتبی فرح بخش

استاد مشاور

لمیا رستمی تریزی

دانشجو

علی نیک کار

تاریخ دفاع: مهر ۱۳۹۳

چکیده

در طول تاریخ بشری، از زمانی که انسان ها به زندگی جمعی روی آوردند، جرم نیز بوجود آمد. بدلیل اینکه زندگی گروهی بر رعایت مقرراتی استوار است و جامعه برای حفظ و دوام خود در مقابل ناقضین این مقررات، واکنش نشان می دهد. این واکنش گاهی اخلاقی و فشار افراد گروه و گاهی مجازات است ولی مجازات، اصلی ترین و شایع ترین واکنش در مقابل پدیده مجرمانه، در طول تاریخ محسوب می شود. مجازات تعزیری یک راهکار بسیار اساسی برای تضمین تناسب میان جرم و مجازات است. نامقدر بودن این مجازات ها به حاکم اجازه می دهد با در نظر گرفتن جوانب مختلف و نیز ملاک ها و معیارهای شرعی، اقدام به تعیین مجازات نماید.

بر اساس يك تقسیم بندی، مجازات ها به مجازات اصلی، تکمیلی و تبعی طبقه بندی می شوند. مجازات اصلی، مجازاتی است که حسب مورد و به صورت خاص در قوانین جزایی برای هر جرمی پیش بینی می شود. اما علاوه بر این قاضی می تواند برای تکمیل این مجازات، مجازات دیگری را در نظر بگیرد که اصطلاحاً به آن مجازات تکمیلی می گویند. مجازات های تبعی مجازات هایی هستند که تبعاً به صورت خودکار برای يك محکومیتی بار می شود و نیازی به قید آن در حکم دادگاه نیست. مجازات های تکمیلی و تبعی از سال ۱۳۵۲ تحت عنوان اقداماتی تکمیلی و تبعی وارد نظام قانونگذاری کشور ما شد. این مجازات ها از ابتدای ورود در قانون تاکنون تغییراتی را پشت سر گذرانده است. تا اینکه نهایتاً قانون جدید در این خصوص دچار تحولات اساسی شده است.

کلمات کلیدی: مجازات، مجازات اصلی، مجازات های تکمیلی، مجازات های تبعی، محرومیت اجتماعی .

جرم به مثابه رفتار و واکنشی معارض با هنجارهای اجتماعی همزاد بشر است. زیرا، با تشکیل جوامع بشری و گروه های اجتماعی سازمان یافته، جرم نیز به عنوان پدیده ضروری اجتماع متولد شده و همگام با آن ادامه حیات داده و با آهنگ رشد جوامع همنا شده است. راز بقاء و حفظ نظم و امنیت اجتماعی، جامعه را بر آن داشته است تا تحت لوای «قرارداد اجتماعی»^۱ به واکنش علیه پدیده مجرمانه بپردازد. تفکر واکنش علیه پدیده مجرمانه موجب شده است که در طول تاریخ تقنینی ملل و در سیر تکوینی جوامع مدنی، همواره دولت ها به جرح و تعدیل و یا تشدید کیفرها بپردازند. در واقع سیاست جنایی از همین نقطه - یعنی ایجاد دولت ها و سازماندهی درست واکنش اجتماعی در برابر جرایم - بوجود می آید. به این ترتیب دست اندرکاران امور جنایی با بهره گیری از تمام ابزارها و امکانات کیفری و غیر کیفری به مقابله و پیشگیری منطقی از جرایم مبادرت می ورزند.

در این میان مجازات تکمیلی به مجازاتی اطلاق می شود که با مجازات اصلی جمع می شود و باید در حکم محکومیت درج شود تا قابل اجرا باشد. مجازات تبعی نیز بدون اینکه نیازی به ذکر آن در حکم دادگاه باشد، به تبع مجازات اصلی در خصوص محکومین اجرا می شود.

الف: بیان مسأله

قانونگذار ایران در مقام اجرای سیاست جنایی و کیفری^۲ خود طیف گسترده ای از تدابیر سرکوبگرانه را پیش بینی نموده که به طور کلی می توان آن را در قالب مجازات های اصلی، متمیمی (تکمیلی) و تبعی بیان نمود.

1. Social contract

۲. اصطلاح و مفهوم سیاست کیفری به عنوان یک رشته علمی برای نخستین بار توسط دانشمند و جرمشناس آلمانی، فوئر باخ (Feuerbach) در کتاب «حقوق کیفری» که در سال ۱۸۰۳ میلادی چاپ و منتشر گردید، به کار برده شد. سیاست کیفری یا سیاست جزایی، معادل «Polotique penal»، «Criminal justice» و یا «Penal policy» بوده و صرفاً به تدوین اصول و قواعد مبارزه با بزهکاری و برخورد با مجرم به کمک ابزارهای کیفری می پردازد. سیاست کیفری از دیرباز همیشه بر پایه سرکوبی قرار داشته و جز اجرای مجازات در اشکال مختلف، هدف دیگری را تعقیب نمی کرده است. به عبارت دیگر، سیاست کیفری اتخاذ راه و روش هایی برای مبارزه با بزهکاری از طریق کیفر است. سیاست کیفری مفهوم مضیق سیاست جنایی است و نسبت به آن سابقه ی بیشتری دارد. سیاست جنایی معادل واژه فرانسوی «Politique Crimlnlle» و واژه انگلیسی «Criminal Policy» است و مفهوم نسبتاً وسیع تری از سیاست کیفری دارد و در واقع شامل مجموعه تدابیر سرکوبگر و پیشگیرانه نهادهای قضایی و غیرقضایی (اعم از دولتی و غیر دولتی) در قبال جرایم و انحرافات می باشد. بنابراین می توان برای سیاست جنایی در اصطلاح دو مفهوم ذکر کرد: ۱- مفهوم مضیق. ۲- مفهوم موسع. برای مطالعه بیشتر در این خصوص ر.ک: لازرژ؛ کریستین؛ درآمدی به سیاست جنایی، ترجمه دکتر علی حسین نجفی ابرند آبادی، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۳.

مجازات یا مجازات هایی که برای اعمال مجرمانه در قوانین جزایی پیش بینی شده است، مجازات اصلی نامیده می شود و در حقوق کلیه کشورها از جمله حقوق ایران ابزار اساسی عکس العمل کیفری است که ممکن است به تنهایی یا همراه با مجازات های تکمیلی یا تتمیمی مورد حکم قرار گیرد. این مجازات ضمانت اجرای خاص اوامر و نواهی قانون جزا بوده که اجرای آن مستلزم صدور حکم قطعی دادگاه می باشد. قانونگذار ممکن است مجازات های اصلی متعددی در قانون پیش بینی نموده باشد که در این صورت، گاه قاضی ملزم به صدور حکم محکومیت به هر دو یا هر سه مجازات است (همانند ماده ۶۲۲ قانون مجازات اسلامی که مقرر می دارد: «... حبس از شش ماه تا سه سال و تا ۷۴ ضربه شلاق...») و گاه در اجرای همه یا انتخاب یک یا چند مجازات مخیر است.

مجازات تکمیلی به مجازاتی اطلاق می شود که با مجازات اصلی جمع می شود و باید در حکم محکومیت قید شود تا قابل اجرا باشد. ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ در این خصوص اشعار می دارد: «دادگاه می تواند کسی را که به علت ارتکاب جرم عمدی به تعزیر یا مجازات بازدارنده محکوم کرده است به عنوان تتمیم حکم تعزیری یا بازدارنده مدتی از حقوق اجتماعی محروم و نیز از اقامت در نقطه یا نقاط معین ممنوع یا به اقامت در محل معین مجبور نماید». البته گاه محکومیت تکمیلی یا تتمیمی در مواردی به صورت اجباری پیش بینی شده است (نظیر ماده ۷۱۲ قانون مجازات اسلامی) و گاه نیز در جرایم غیر عمدی نیز اعمال مجازات های تکمیلی تجویز شده است. (نظیر ماده ۷۱۸ قانون مجازات اسلامی) مجازات های تبعی نیز بدون اینکه نیازی به ذکر آن در حکم دادگاه باشد، به تبع مجازات اصلی در خصوص محکومین اجرا می شود. تبعات محکومیت جزایی عمدتاً محرومیت از حقوق اجتماعی است. قانونگذار در ماده ۶۲ مکرر قانون مجازات اسلامی مصوب ۲۷ اردیبهشت ۱۳۷۷ شرایط اجرای مجازات تبعی را بیان نموده است.

در قانون جدید نیز قانونگذار در مواد ۲۳ الی ۲۵ به بیان مجازات تکمیلی و تبعی پرداخته و دامنه مصادیق این مجازات ها را آنچنان گسترده است که از ابتدای ورود این مجازات ها در قوانین اشاره ای به آن نشده بود که نشان از رویکرد متفاوت مقنن به این مجازات ها می باشد. بنابراین در این تحقیق درصددیم تا با اتخاذ روش تحلیلی و انتقادی ضمن بررسی و مطالعه مفاهیمی نظیر مجازات و اقدامات تأمینی و تربیتی به مبانی و اهداف

حقوق کیفری در پرتو مجازات های تکمیلی و تبعی پرداخته و این مجازات ها را در قلمرو قوانین و مقررات کیفری ایران مورد ارزیابی و نقادی قرار دهیم.

ب: سؤال های تحقیق

یکم: مبانی و اهداف مجازات های تکمیلی و تبعی چیست؟

دوم: مجازات های تکمیلی و تبعی چیست و قانون جدید نسبت به قانون سابق در این خصوص چه تحولات بنیادینی را پشت سر گذاشته است؟

سوم: مجازات های تکمیلی و تبعی عمدتاً ناظر بر چه جرایمی است و شرایط تعیین و تحمیل آن چیست؟

ج: فرضیه های تحقیق

یکم: هدف از اجرای مجازات های تکمیلی بیشتر در جهت جلوگیری از تکرار جرم از طریق محدود کردن فرد مرتکب جرم از دستیابی به راه هایی که موجب ارتکاب جرم در وی شده است و در مواردی نیز ممانعت از دستیابی وی به وسایل ارتکاب جرم می باشد.

دوم: مجازات تکمیلی به مجازاتی اطلاق می شود که با مجازات اصلی جمع می شود و برای قابل اجرا بودن، حتما باید در حکم محکومیت قید شود. برعکس مجازات تبعی که نیازی به ذکر آن در حکم نیست و به تبع مجازات اصلی نسبت به محکوم علیه بار می شود. از آنجا که دامنه مجازات های تکمیلی و تبعی در قانون جدید گسترش پیدا کرده، دست قاضی را در تعیین موارد کاربردی تر جهت اعمال بر محکوم علیه باز می دارد و به این علت در کاهش نرخ جرایم مؤثر است.

سوم: مجازات تکمیلی و تبعی نسبت به فردی که به حد، قصاص یا مجازات تعزیری تا درجه شش محکوم شده است قابل اعمال است. این مجازات ها در خصوص مرتکبین جرایم عمدی قابل اجراست.

د: روش تحقیق

از جهت گردآوری و تحصیل اطلاعات، روش کتابخانه ای است و اطلاعات مورد نظر از منابع کتابخانه ای (کتاب ها، مقاله ها، رساله ها، پایان نامه ها و...) به صورت فیش برداری تهیه و در مرحله نگارش مورد استفاده قرار گرفته است و از جهت تدوین و تحلیل اطلاعات، روش تفسیری و استنباطی است که اطلاعات گردآوری شده مورد تحلیل و بررسی قرار داده شده است.

ه: سابقه تحقیق

کتاب، مقالات، پایان نامه های مستقل و متعددی در خصوص مجازات ها و از جمله مجازات های تکمیلی و تبعی تدوین شده است، از جمله: ۱- مبانی حقوق کیفری، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرمشناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران ۲- فردی کردن مجازات ها و آثار آن در جلوگیری از تکرار جرایم، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرمشناسی، دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک ۳- جانشین های مجازات زندان ۴- موارد جایگزینی مجازات سالب آزادی و روش های آن در حقوق کیفری در ایران و ... منتهی تحقیق خاص و مستقلی در خصوص بررسی مجازات های تکمیلی و تبعی پیش بینی شده در قانون مجازات اسلامی جدید انجام نشده است.

و: ضرورت تحقیق

هر چند مفاهیم اجمالی مجازات تکمیلی و تبعی تا حدی روشن است و هر دو مجازات توسط قوانین کیفری مختلف و از جمله قانون مجازات اسلامی پیش بینی شده است، منتهی نظر به تحولات بنیادین مجازات های تکمیلی و تبعی در قانون جدید و گسترش قلمرو و مصادیق آن ها و پیش بینی شرایط جدید برای تعیین و تحمیل آن ها، تحلیل مفهوم و بررسی مصادیق و شرایط این مجازات ها، افزون بر ایضاح مفهومی و پرتو افکنی به نقاط ابهام و تاریک نظری، به دست اندرکاران عدالت کیفری مدد خواهد رساند تا با اشراف همه جانبه به موضوع و با اطلاع از فلسفه و شرایط مجازات های ثانوی در مواقع مقتضی و مناسب نسبت به اعمال این مجازات ها اقدام نمایند.

ز: اهداف تحقیق

یکم: با توجه به اینکه مجازات های تکمیلی و تبعی در قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۰، در مواد ۱۹ و ۲۰ و ۶۲ مکرر آمده بود و با عنایت به اینکه در قانون جدید نیز مجازات تکمیلی و تبعی ذکر گردیده و در این قانون علاوه بر مواردی که در قانون قبل بود، موارد دیگری اضافه شده است. با توجه به رویکردی که قانونگذار در قانون جدید نسبت به مجازات های تکمیلی و تبعی داشته است هدف از این تحقیق این است که بدانیم لزومی را که قانونگذار در تبیین این مواد در قانون جدید در پی آن بوده است کدام است و البته قابل ذکر است که برخی از بندهای ذکر شده در ماده ۲۳ در قوانین دیگر که بالفعل قابلیت اجرایی دارند هم آمده بود. و با توجه به این مورد قابلیت اجرایی آن قوانین در مقابل قانون جدید تا چه اندازه است.

دوم: جهت دهی رویه قضایی از طریق نقد و بررسی برخی آراء صادر شده در خصوص مجازات تکمیلی و تبعی.

سوم: بررسی شرایط توسل به مجازات های تکمیلی و تبعی.

ح: ساختار و سازماندهی

تحقیق حاضر در دو فصل تدوین گردیده است. در فصل اول طی چهار مبحث به مفاهیم، اهداف و مصادیق مجازات های تکمیلی و تبعی و به انواع مجازات ها و نسبت آن ها با مجازات های تکمیلی و تبعی و به مبانی و اهداف و پیشینه مجازات های تکمیلی و تبعی پرداخته شده است.

در فصل دوم مجازات های تکمیلی و تبعی در پرتو قانون جدید طی سه مبحث مطرح گردیده است. در دو مبحث نخست به گستره مجازات تکمیلی و تبعی و شرایط تعیین مجازات تکمیلی و تبعی پرداخته شده و در مبحث سوم به مقایسه قانون جدید با قوانین مرتبط پراخته شده است.

فصل یکم

مفاهیم، اهداف و

مصادیق مجازات های

تکمیلی و تبعی

حقوق کیفری عرصه جولان اقدامات و تدابیری است که با ایجاد خلل در حقوق و آزادی های به رسمیت شناخته شده اشخاص در قالب مجازات و اقدامات تأمینی و تربیتی در پی رسیدن به نظم مطلوب و ایده آل خود می باشد. تدابیری که در قلمرو مجازات ها علیه هنجار شکنی از سوی افراد جامعه که اصطلاحاً جرم نامیده شده است قرار می گیرد، متنوع و به تناسب اعتلای فرهنگی جامعه و ارزش های مقبول افراد آن است. به این شرح که حقوق کیفری هر دولت با استمداد از مجازات های خاص و عام به مقابله با جرایم پرداخته و از این طریق میزان اهمیت هنجارهای خود را به اجتماع گوشزد می کند.

در این فصل درصدد تعریف مجازات، اقدامات تأمینی، مجازات های تکمیلی و تبعی می باشیم.

۱-۱- تحلیل مفاهیم

یکی از موضوعات مهم در هر تحقیق مباحث مربوط به مفاهیم می باشد. مفاهیم اصلی هر تحقیق، قلمرو و گستره ی موضوعی آن پژوهش را مشخص نموده و از این رو به مثابه خط سیر و نقشه راه محقق می باشد.

۱-۱-۱- مجازات و اقدامات تأمینی

از نخستین دوران تشکیل حقوق کیفری، واکنش در قبال جرم به صورت عکس العمل های خشن و محو کننده بوده تا به امروز که دانش و تجربه بشر با شناختی که از انسان به دست آورده به سمت واکنش های ملایم و درمانگر روی آورده است. عکس العمل های اجتماع در قبال پدیده مجرمانه از دو حالت خارج نبوده است،

نخست: واکنش های سرکوبگری به عنوان مجازات؛ دوم: واکنش های حمایتی که اصطلاحاً اقدامات تأمینی و تربیتی نامیده می شود.

۱-۱-۱-۱- مجازات

وقتی حیطة افعالی که از نظر قانونگذار جرم تلقی می شود، معین گردید، نوبت به تعیین واکنش مناسب در مقابل آن خواهد رسید. سنتی ترین تدابیری که از دیرباز در برخورد با پدیده مجرمانه اتخاذ گردیده و امروز با جرح و تعدیل مناسب با دستاوردهای علوم مختلف هنوز ادامه دارد اقداماتی است که به عنوان مجازات نامیده می شود.

مجازات پاسخی است که جامعه در قالب قوانین کیفری به فردی که از وی خطائی تحت عنوان جرم سرزده، می دهد و دارای ویژگی ها و خصوصیتی است که شناخت آن ها در درک بهتر این نوع اقدامات کمک شایانی به ما خواهد نمود (اردبیلی، ۱۳۸۰، ۱۳۱).

این ویژگی ها را می توان به اختصار شامل ۱- آزردهی ۲- تحقیرکنندگی ۳- معین بودن ۴- هراس انگیزی دانست.

۱-۱-۱-۲- اقدامات تأمینی و تربیتی

از حدود یک قرن پیش، اواخر قرن نوزدهم، یکی از مسائلی که به دنبال پیشرفت های مختلف زیست شناسی، جامعه شناسی و روان شناسی در قلمرو شناخت انسان و گسترش و نفوذ آن در حیطة علم حقوق در محافل علمی توسط اندیشمندان مورد توجه قرار گرفت این بود که مجازات به تنهایی برای حفظ جامعه در برابر خطر مجرمین کافی نیست و برای حمایت از جامعه در مقابل ارتکاب جرم باید تدابیر دیگری را نیز اندیشید (رهامی، ۱۳۷۹، ۸۸). این امر بخصوص با ظهور مکتب تحقیقی و انتشار کتاب «جامعه شناسی کیفری» انریکو فری، «جرم شناسی» گارو فالو^۱ و «انسان بزهکار» سزار لمبرزو مورد توجه فراوان قرار گرفت.^۱

1. Garofalo.

اساس تفکرات فوق بر مبنای تدابیر و اقدامات و احتیاطات لازم در جهت حمایت از اجتماع و جلوگیری از ارتکاب مجدد جرم توسط بزهکارانی است که به اصطلاح دارای حالت خطرناک می باشند. و تدابیر فوق به عنوان یکی از اشکال واکنش علیه جرم با هدف اصلاح مجرمینی که در چنین وضعی به سر می برند به کار برده می شود. به عبارت واضح تر، اقدامات فوق تدابیری هستند در جهت از میان بردن حالت خطرناک بزهکار و جلوگیری از ارتکاب جرم توسط وی که اصطلاحاً اقدامات تأمینی و تربیتی گفته می شود. بنابراین در تعریف فوق باید اذعان داشت اقدامات تأمینی و تربیتی یکی از واکنش های اجتماعی علیه جرم محسوب می شود که بر مبنای مبارزه با حالت خطرناک مجرم اعم از مسئول و غیرمسئول نهاده شده است. تدابیر پیشگیرانه (اصطلاحاً اقدامات تأمینی و تربیتی) برای اوصاف و ویژگی هایی هستند که آن ها را از مجازات متمایز می نماید؛ نظیر: عدم ایجاد رعب و هراس در مرتکب، عدم اعمال آزار و آسیب نسبت به مرتکب، قابل تجدیدنظر بودن مستمر، نامعین بودن مدت (نوربها، ۱۳۷۸، ۵۳۲).

۱-۱-۲- مجازات تکمیلی و تبعی

بشر به تجربه دریافته است که برای ادامه حیات و زیستن بر روی کره زمین آنقدر توانا و مستعد نیست که بتواند به تنهایی به شیوه ی مطلوب به زندگی خود ادامه دهد. با قوه تعقل و ادراک که وی را از دیگر موجودات متمایز نموده به وی امکان می دهد به زندگی جمعی پرداخته و با دیگر انسان ها همزیستی مسالمت آمیزی داشته باشد. انتخاب این شیوه و تشکیل اجتماعات بشری موجب گردید که تداوم آن نیازمند تمهیداتی باشد تا حفظ جامعه و سلامت موجودیتش را تضمین نماید. بدین معنا که باید با قراردادن الزامات و قیودی چند، برای افراد محدودیت ایجاد کند. یکی از انواع اینگونه محدودیت ها وضع قوانین جزایی و ممانعت اشخاص از ارتکاب اعمالی است که اصطلاحاً جرم نامیده می شود. تعاریف متعددی درخصوص جرم از سوی حقوقدانان ارائه گردیده است. بعضی از این تعاریف جرم را به آنچه قانون مشخص می نماید محدود می کند (نظری نژاد، ۱۳۸۰، ۱۳۷). جرم، هر عمل پیش بینی شده در قانون است که به موجب همان قانون با ضمانت اجرای خاص که آن را کیفر می نامیم مجازات می شود. به عبارت دیگر در این معنا پدیده مجرمانه از طریق پیامدهایی

۱. به اعتقاد برخی از حقوقدانان (گارو فالو، انریکو فری) اقدامات تأمینی بوسیله حقوقدان سوئسی کارل استوس (CARL STOOS) ایجاد شده است.

که برمی انگیزد، یعنی کیفر، تعریف می گردد (گسن، ۱۳۷۹، ۶۱). اما بنظر می رسد برای اینکه تعریفی جامع، دقیق و صحیح از جرم شود باید به آنچه موجبات شکل گیری آن را فراهم آورده است توجه نمود. چنانچه پیش تر نیز اشاره گردید حفظ جامعه نیازمند ایجاد یک سری قیود و محدودیت هایی برای افراد آن می باشد. معمای وضع این گونه الزامات معیارهایی است که برای همه اشخاص اجتماعی که باید به قیود مذکور پایبند باشند مقبول و مورد احترام بوده و نادیده انگاشتن آنها برای همه اشخاص رنج آور است.

تنها خصلت مشترک همه جرایم در واقع این است که جرم ها اعمالی هستند که همه افراد جامعه آن را به صورت عام محکوم می نمایند (دورکیم، ۱۳۷۳، ۸۶). یکی از تدابیر سرکوبگرانه ی مؤثری که در سیاست جنایی تقنینی ایران برای حفظ ارزش ها و اهداف حقوق کیفری پیش بینی شده است مجازات های تکمیلی و تبعی می باشد. در این گفتار به ذکر تعریف مختصر در خصوص مجازات تکمیلی و تبعی می پردازیم.

۱-۱-۲-۱- مجازات تکمیلی

مجازات تکمیلی به مجازاتی اطلاق می شود که با مجازات اصلی جمع می گردد و باید در حکم محکومیت قید شود تا قابل اجرا باشد. ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ در این خصوص اشعار می دارد: «دادگاه می تواند کسی را که به علت ارتکاب جرم عمدی به تعزیر یا مجازات بازدارنده محکوم کرده است به عنوان متمیم حکم تعزیری یا بازدارنده مدتی از حقوق اجتماعی محروم و نیز از اقامت در نقطه یا نقاط معین ممنوع یا به اقامت در محل معین مجبور نماید». مجازات های مذکور هر گاه مستقلاً مورد حکم قرار گیرند مجازات اصلی و گرنه مجازات های متمیمی اند.

از ماده ۱۹ قانون چنین مستفاد می گردد که صدور حکم محکومیت به مجازات های متمیمی امری اختیاری و به صوابدید دادگاه گذاشته است. حال آنکه در تعیین مجازات متمیمی، قاضی همیشه مختار نیست، بلکه گاه مجبور است علاوه بر مجازات اصلی، مجازات دیگری که متمم مجازات یا حکم اصلی است در نظر بگیرد. بنابراین، در برابر مجازات های متمیمی اختیاری حسب دستور قانون مجازات های متمیمی اجباری قرار دارند. برای مثال، ضبط اشیاء و اموالی که یا از جرم تحصیل شده و یا وسیله ارتکاب جرم بوده مجازات متمیمی

اجباری است. مانند اموالی که از راه تکدی و کلاشی به دست آمده است (ماده ۷۱۲ قانون مجازات اسلامی)، گاه نیز در جرایم غیر عمدی اعمال مجازات تکمیلی یا تتمیمی اختیاری است، نظیر ماده ۷۱۸ قانون مجازات اسلامی.

۱-۱-۲-۲- مجازات تبعی

یکی از انواع مجازات های مقرر در قانون، مجازات تبعی است. مجازات تبعی همانطور که از اسمش پیداست به موجب قانون به تبع محکومیت کیفری قطعی و مؤثر که در حکم دادگاه قید شود به عنوان مکمل مجازات اصلی نسبت به محکوم علیه بار می شود. محکومیت های مؤثر و نوع و میزان مجازات های تبعی همچون سایر مجازات ها به موجب قانون تعیین می شود. وقتی کسی مرتکب جرمی شده و در دادگاه کیفری محکوم می شود اعتبار وی مخدوش گردیده و جامعه نیز به وی اعتماد ننموده و از سپردن امور به وی امتناع می نماید و در واقع او را از تمام یا پاره ای از حقوق اجتماعی محروم می کند تا هم جامعه حمایت شده و مصون بماند و هم محکوم علیه بیشتر تأدیب و تنبیه شود. پر واضح است که مدت مجازات های تبعی باید معقول و مشخص باشد چون انسان جایز الخطاء و به عبارت دقیق تر ممکن الخطاست و باید بعد از تحمل مجازات اصلی و پس از مدتی محرومیت به وی فرصت داد به زندگی عادی بازگشته و جبران مافات کند. زیرا در غیر این صورت علاوه بر تباهی عمر محکوم علیه، این نوع مجازات خود جرم زا بوده و جامعه را از استعدادهای محکوم علیه محروم خواهد کرد. وضع مجازات های تبعی امروز از آن جهت حائز اهمیت است که در قوانین قبل از انقلاب وضعیت اینگونه مجازات ها روشن و مشخص بود ولی در قوانین جزایی پس از انقلاب، مجازات های تبعی به سکوت برگزار شد و دچار ابهام گردید ولی بالاخره در سال ۱۳۷۷ قانونگذار به این نقیصه بزرگ توجه کرد و با تصویب ماده ۶۲ مکرر قانون مجازات اسلامی درصدد رفع آن برآمد. لازم به ذکر است مجازات های تکمیلی و تبعی علی رغم اینکه از نظر مجازات ها، شباهت تام با هم دارند یکی از مهم ترین تفاوت ها بین آن ها این است که مجازات های تکمیلی در حکم محکومیت از سوی دادگاه قید می گردد لیکن مجازات تبعی که به صورت عام در قانون بیان می شود به طور خود بخود و بی آنکه در حکم دادگاه قید شود به محکوم علیه

تحمیل می‌گردد. مجازات تکمیلی پس از تعریف عمل مجرمانه و بیان مجازات اصلی قید می‌شود و دادگاه مکلف و مخیر است ضمن حکم محکومیت این مجازات را نیز در خصوص محکوم علیه اعمال نماید.

باید دانست که پس از انقضای مدت های مقرر برای مجازات های تکمیلی و تبعی، تمام محرومیت ها زائل می‌شود و شخص به اعاده حیثیت نائل می‌گردد. نتیجه اینکه مجازات تبعی اثر قطعی کیفری است که منجر به محرومیت از حقوق اجتماعی می‌گردد. مجازات های تبعی بدون آنکه نیازی به قید آن در حکم دادگاه باشد به تبع مجازات اصلی در خصوص محکومین اجرا می‌شود. تبعات محکومیت جزایی عمدتاً محرومیت از حقوق اجتماعی است. قانونگذار در ماده ۶۲ مکرر قانون مجازات مصوب ۲۷ اردیبهشت ۱۳۷۷ شرایط اجرای مجازات تبعی را بیان نموده است.

۱-۲- انواع مجازات ها

روش های متنوعی در خصوص تقسیم بندی مجازات ها وجود دارد که هر یک بر مبنای خاص استوار گردیده اند. رایج ترین این شیوه ها، تقسیم بندی مجازات ها بر حسب قانون و موضوع می باشد. در مورد نخست مجازات ها را بر حسب قانون یک کشور تقسیم بندی می نمایند و برای شناسایی انواع آن به تفکیکی که قانون جزای کشور در تعریف کیفر ارائه نموده مراجعه و از آن استمداد می نمایند. در روشی دیگر که اصطلاحاً تقسیم بندی مجازات ها بر حسب موضوع نام دارد، کیفرها را بر این اساس که با اجرای خود بر کدام نوع از حقوق شناخته شده اشخاص خلل وارد می آورند مورد شناسایی قرار می دهند.

۱-۲-۱- انواع مجازات ها بر حسب موضوع

چنانچه اشاره گردید یکی از روش های تقسیم کیفرها، جدا سازی آن بر مبنای حقوقی است که از مجرم تضییع می نمایند و شامل موارد زیر می باشند:

۱-۲-۱-۱- مجازات های سالب آزادی

این دسته از مجازات ها به دو صورت اعمال می گردند. بدین معنا که گاهی اوقات کیفرهای فوق آزادی بزهکار را به طور کامل از وی سلب می نماید و در برخی مواقع بدون سلب کامل آزادی وی، موجب محدودیت آن می گردد. صورت اول را اصطلاحاً مجازات سالب آزادی و صورت دوم را مجازات های محدود کننده آزادی می نامند (بولوک^۱، ۱۳۷۷، ۶۶-۶۲).

۱-۲-۱-۱-۱- مجازات سالب آزادی

مجازات سالب آزادی که اصطلاحاً حبس نامیده می شود از طریق نگهداری مجرمین در عمارتی که نامش زندان است به عهده مقامات قضایی در مدت معین انجام می شود. اقامت مجرم در زندان خودبخود موجب دوری وی از محیط خانواده، دوستان و ... و محرومیت از پرداختن به شغل و مهم تر از همه محرومیت از آزادی در رفت و آمد وی می گردد. مجازات حبس را به علت محدودیت هایی که در آزادی رفت و آمد ایجاد می نماید، مجازات سالب آزادی می گویند. اجرای مجازات حبس از لحاظ تنبیه مقصرین و تحصیل نتایج ارباب و اصلاح و طرد، از افکار قرون معاصر است (گارو، ۱۳۴۲، ۱۷). جدای از اهداف طرد و ارباب که تنها هدف اجرای مجازات حبس بوده، امروزه اصلاح بزهکار از جمله مهم ترین اغراضی است که در چنین مجازاتی دنبال می شود. نحوه اجرای مجازات حبس و مدت آن می تواند دستیابی به این هدف را تسهیل نماید فلذا بر اساس این اهداف است که انواع مختلف حبس بوجود آمده است. برای اینکه مجازات حبس بتواند بیشترین تأثیر را برای دستیابی به رسالت های خاص کیفر فراهم آورد باید بزهکاران بر اساس برنامه مشخص و از پیش تعیین شده در زندان قرار گیرند. در همین راستا علم اداره زندان ها به تحقیق و مطالعه پیرامون بهترین روش سازماندهی اجرای مجازات ها در محیط زندان می پردازد تا مجازات های سالب آزادی بهتر بتواند رسالت های مختلف محوله را به نحو احسن نسبت به محکومان ارائه دهد (دانش، ۱۳۷۶، ۱۲).

1. Bouloc.

۱-۲-۱-۱-۲- مجازات های محدود کننده آزادی

از انواع دیگر مجازات هایی که به آزادی مجرم خلل وارد می آورد مجازات های محدود کننده ی آزادی است. این مجازاتها چنانکه از نام آن ها پیداست آزادی بزهکار را به طور کامل سلب نمی نماید. بلکه با ایجاد موانع و محدودیت هایی برای مجرم در آزادی وی محدودیت هایی ایجاد می نماید. از آنجا که آنچه بزهکار از آن محروم شده برای وی حائز اهمیت بوده، این نوع مجازات برای وی رنج آور است. مجازات های محدود کننده آزادی معمولاً به چهار صورت تعیین می گردد (اردبیلی، ۱۳۸۰، ۴۸):

۱-۲-۱-۱-۲-۱- اخراج

مقصود از اخراج این است که شخص محکوم شده به چنین کیفری نباید در سرزمین کشور حضور داشته باشد و باید خاک آن کشور را ترک نماید.

۱-۲-۱-۱-۲-۱-۱- منع اقامت در محل یا محل های معین

عبارت است از محرومیت فرد از زندگی در محل یا محل هایی که به حکم قانون تعیین شده یا به نظر دادگاه واگذار گردیده است.

۱-۲-۱-۱-۲-۱-۱-۱- اقامت اجباری در محل مخصوص

منظور از این مجازات الزام و اجبار محکوم به حضور و گذران زندگی در مکان های مخصوص و از پیش تعیین شده می باشد.

۱-۲-۱-۱-۲-۱-۱-۱- تبعید

چنانچه از نام آن پیداست مجرم را از محل زندگی اش دور و او را مجبور به اقامت در مناطقی که به اصطلاح محروم است می نمایند.

۱-۲-۱-۲- مجازات های سالب حق

خاصیت برخی از مجازات ها به گونه ای می باشد که منجر به محرومیت و یا محدودیت فرد بزهکار در استفاده از حقوق اجتماعی و سیاسی وی می گردد. در قوانین ایران حقوق سیاسی که ممکن است بزهکار از آن محروم گردد عبارتند از حق رأی دادن، حق انتخاب شدن به نمایندگی مجلس شورای اسلامی، خبرنگان، عضویت در شورای نگهبان، انتخاب شدن به ریاست جمهوری و محرومیت از حقوق عمومی مانند؛ محرومیت از انتخاب شدن به سمت داوری و کارشناسی در مراجع رسمی، استخدام در وزارتخانه ها، سازمان های دولتی، شرکت ها، مؤسسات وابسته به دولت، وکالت دادگستری و... . قانونگذار در ماده ۶۲ مکرر قانون مجازات اسلامی فهرستی از انواع مجازات هایی که منجر به محرومیت مجرم از حقوق اجتماعی و سیاسی وی می گردد تحت عنوان کلی محرومیت از حقوق اجتماعی عنوان نموده است. لازم به ذکر است مجازات های فوق می تواند به صورت کیفر تتمیمی و اختیاری و یا اصلی و اجباری باشد.

۱-۲-۱-۳- مجازات های سالب حق مالی

مجازات هایی که در امور مالی بزهکاران خلل ایجاد می نمایند اصطلاحاً مجازات های مالی نامیده می شوند. مجازات های مالی بر دو نوعند (نظری نژاد، ۱۳۸۰، ۶۱):

الف: مجازات هایی هستند که به موجب آن ها دولت مالک عین مال متعلق به محکومین می شود و شامل ضبط یا مصادره اموال می باشد. در قانون ایران ضبط و مصادره اموال، هر دو به معنای استیلائی دولت بر جزء یا کل اموال و دارائی های مجرمین است و ضبط عبارت از توقیف اشیایی است که یا موضوع جرم را تشکیل می دهند؛ یعنی اشیایی که جرم روی آن ها اجرا شده است مانند: اسکناس مجعول، اسلحه غیرمجاز و... ؛ و یا اشیایی که محصول جرم هستند؛ یعنی اشیاء و منافی که از طریق جرم تحصیل شده است مانند اموالی که از طریق کلاشی به دست آمده است؛ و یا اشیایی که وسیله اجرای جرم بوده اند مانند وسیله نقلیه ای که با آن مرتکب جرم قاچاق شده اند. مصادره، توقیف تمام اموال موجود محکوم علیه اعم از نقدی و غیرنقدی، منقول و غیرمنقول است.

ب: مجازات هایی هستند که به موجب آن ها دولت مبلغی وجه نقد از محکومین بستانکار می شود که جریمه نقدی یا جزای نقدی نامیده می شود. در تعیین جریمه معمولاً یکی از قواعد ذیل مورد توجه قرار می گیرد:

– مبلغ جریمه در قانون تعیین شده است؛ یعنی مقدار آن نه بر حسب فقر و غنای مجرم و نه بر حسب اوضاع و احوال قضیه تعیین می شود و همیشه مبلغ معینی است.

– روش دیگر آن است که قانونگذار حداقل و حداکثر میزان جزای نقدی را تعیین و قاضی بر حسب نوع جرم، وضعیت مالی بزهکار و سایر شرایط ارتکاب جرم، میزان آن را معین می کند.

– گاهی قانون به جای اینکه رقم جریمه را تعیین کند تا قاضی در آن حدود حکم بدهد اجازه می دهد که قاضی جریمه متغیری را بر اساس معیاری ثابت مقرر بدارد، این معیاری می تواند قسمتی از سود غیر قانونی یا قسمتی از خسارت وارده به مدعی خصوصی به عنوان جریمه پرداخت شود.

– گاهی جریمه بر اساس درآمد بزهکار تعیین می شود. قاضی می تواند با توجه به درآمد متهمین، مثلاً درآمد فلان مقدار ایام اشتغال را به عنوان جریمه تعیین نماید.

۱-۲-۱-۴- مجازات های سالب حیثیت

این مجازات ها که اصطلاحاً مجازات های سالب حیثیت نامیده می شود، هدف و نتیجه ای غیر از تحقیر و پائین آوردن ارزش و حیثیت محکومین ندارند و از جمله مجازات های ترذیلی می باشند. در زمان های قدیم این نوع مجازات ها به دو صورت زمینه سلب حیثیت بزهکار را فراهم می آورد:

الف: نوع مجازات ها خود موجب ترذیل بزهکار می گردید، مانند داغ نهادن به پیشانی بزهکار، به تن کردن لباس مخصوص بر بزهکار و گرداندن در خیابان و ...

ب: نحوه اجرای مجازات موجبات از بین رفتن حیثیت بزهکار را فراهم می آورد مانند شلاق زدن در انتظار عمومی، اعدام کردن از طریق چهار میخ کشیدن و ...

اما امروزه این نوع مجازات ها از طریق دیگر مانند انتشار حکم محکومیت، اعلان حکم به وسیله نصب پارچه در محل وقوع جرم و ... باعث سلب حیثیت بزهکار می شود (همان، ۶۸).

۱-۲-۱-۵- مجازات های شغلی و حرفه ای

این کیفرها چنانچه از نام آن ها پیداست موجب محدودیت در اشتغال بزهکار می شوند. در قوانین ایران این مجازات ها ممکن است در ضمن اجرای قرار تعلیق و آزادی مشروط مورد حکم قرار گیرد و یا به صورت انفصال از خدمات و مشاغل دولتی، تعطیل کردن واحد صنفی، لغو یا تعلیق پروانه کار و جواز کسب و ... تعیین گردد (همان، ۶۸).

۱-۲-۱-۶- مجازات های بدنی

نوع دیگر از کیفرها که نسبت به انواع پیش گفته شده شدید تر و خشن تر می باشند، مجازات هایی هستند که درد و رنج بر جسم بزهکار وارد آورده و با ایجاد آسیب در اعضای بدن بزهکار مانند داغ نهادن، قطع اعضاء و ... او را متحمل درد و الم می نمایند یا اینکه، با حمله بر تمامیت جسمانی مرتکب جرم و با طرد کامل وی، سلب حیات او را به دنبال دارند. این گونه کیفرها که اصطلاحاً مجازات های بدنی نامیده می شود، قدمتی به اندازه تاریخ کیفر دارند زیرا، از دیرباز و در کهن ترین قوانین، این گونه مجازات ها به اشکال مختلف وجود داشته است و ایراد صدمه و آسیب به جسم و جان مرتکبان جرایم متداول ترین کیفر تلقی می گشت. مجازات های بدنی با خصیصه ممتاز رنج آوری سهم بسزایی در فهرست مجازات های هر نظام کیفری تا زمانی که کیفر و انتقام حرف نخست را در سیاست جنایی دولت ها می زد، داشت. این گونه کیفرها در طول تاریخ معمولاً به یکی از سه منظور زیر اجرا می شد:

«الف- محکوم را نشان می کردند تا اینکه در بقیه مدت عمرش قوای دولتی او را با آن علامت بشناسند و تحت مراقبت حکومت باشد، به همین دلیل یا عضوی از او قطع می کردند یعنی مثله می کردند، گوش یا بینی می بریدند، یا روی پوست بدنش علامتی می گذاشتند.

ب- به منظور محو آثار و نتایج جرم اقدام به امحاء زندگی مجرم می کردند و از این عمل نیز نظر به تصفیه مجرم داشتند (کشته شدن گناهکار موجب پاک شدن از گناه است).

ج- به منظور فهماندن به مجرم که چه کار زشتی انجام داده و به منظور ترساندن و بر حذر داشتن دیگران که ممکن است قصد تقلید از مجرم و ارتکاب عملی نظیر او داشته باشند که این مقاصد به وسیله شکنجه و قطع عضو کردن و تازیانه و چوب زدن اجرا می شود (گارو، پیشین، ۱۲۳-۱۲۲).

لازم به ذکر است که با وجود اینکه مجازات های بدنی بیشترین کیفر را در خصوص ضمانت اجرای جرایم مختلف به خود اختصاص داده بوده اند اما در پی مخالفت های گسترده ی اندیشمندان از اوایل قرن نوزدهم نهضت الغای مجازات های بدنی منجر به حذف کامل آن دسته از کیفرهای فوق که متوجه اعضای بدن مرتکبان جرایم می گشت در کشورهای اروپایی گردید و لیکن مجازات های سالب حیات، کم و بیش در حقوق کیفری کشورهای مختلف بطور بسیار محدود و منحصر به زمان های خاص حفظ گردید، و لیکن نباید از نظر دور داشت که این گونه کیفرها هنوز در برخی کشورها از جمله ایران سهم عمده ای از مجازات جرایم را به خود اختصاص داده اند و به صورت قطع، جرح، نقص اعضاء بدن و یا سلب حیات بصورت اعدام، صلب و رجم در فهرست مجازات ها حفظ گردیده اند.

مجازات های تکمیلی و تبعی، از حیث مصداق از مصادیق مجازات های سالب حق می باشد. در مجازات های سالب حق، شخص محکوم از داشتن يك یا چند حق شخصی، مالی یا اجتماعی خود محروم می شود. به عنوان مثال مجازات محرومیت از حقوق اجتماعی، بیشتر به عنوان مجازات اصلی و تبعی، و در مواردی نیز به عنوان مجازات تکمیلی مورد حکم قرار می گیرد.

۱-۲-۲- انواع مجازات ها بر حسب قانون

یکی از رایج ترین تقسیم بندی هایی که در خصوص مجازات ها وجود دارد روشی است که در آن با مراجعه به کتاب قانون، انواع کیفر ها را از هم شناسایی می نمایند. در قوانین کیفری هر کشوری روشی مشخص که برخاسته از مبنای ویژه ای می باشد برای تفکیک جرایم از یکدیگر بکار رفته است.